

Peto poglavlje (*Die gentilen Verbände*, str. 70–155) obrađuje barbarske etničke zajednice koje su od 4. st. do propasti Zapadnog Rimskog Carstva odnosno do slavenske doselidbe gotovo stalno zapljuskivale prostore nekadašnje Iliričke dijeceze. Među ostalima bili su to Vizigoti, Ostrogoti, Huni, Alani, Langobardi, Bajuvari, a u konačnici Avari i Slaveni. Analiziran je njihov društveni ustroj, gospodarstvo, vojnička organizacija, međusobni odnos i sl. Prikazani su i integracijsko-asimilacijski procesi i međusobna prožimanja s preživjelim romanskim svijetom te antička civilizacija i njen odraz i utjecaj na novopridošle barbare. U ovom poglavlju najviše je do izražaja došlo kritičko sagledavanje vijesti iz narativnih i drugih vrela te primjena rezultata dosadašnjih istraživanja.

Šesto poglavlje knjige (*Die Bevölkerungsverluste der Provinzialen und die romanische Restbevölkerung*, str. 156–192) govori o problematici nestajanja odnosno preživljavanja romanskog pučanstva na prostorima nekadašnje Iliričke dijeceze, odnosno njenih noričko-panonskih prostora. Osim na već spomenuta vrela, autori su se u ovom poglavlju, među ostalim, oslanjali i na toponomastiku. Došli su do zaključka da se na noričkim i recijskim prostorima može naići na kontinuitet antičke civilizacije. Potvrđeno je to na više lokaliteta, posebice kad su u pitanju sakralni objekti, ali i pojedina naselja. Međutim, na panonskim prostorima koji se nalaze u okviru Hrvatske, na kontinuitet je teško naići osim djelomice na sisačkom području.

Sedmo poglavlje (*Zusammenfassung und Ausblick: Illyricum und der Untergang des West/Römischen Reiches*, str. 193–204) odnosi se na zaključne misli o propasti antičke civilizacije. U njemu se, među ostalim, sumiraju i rezultati istraživanja društvenih, političkih, vojničkih, kulturnih, religijskih i drugih zbivanja na prostorima Iliričke dijeceze do 6. st. U svjetlu vrela iz antičkog i kasnoantičkog doba te rezultata istraživanja suvremenih autora, sagledani su i uzroci propasti Rimskog Carstva. Osim standardnih, poput primjerice smanjivanju broja romanskog pučanstva, radikalnog socijalnog raslojavanja, opadanja moći vojničkih postrojbi, međusobnih borbi rimskih careva i onih koji su žudjeli to postati, krize gospodarstva i sl., naglašena je i netrpeljivost odnosno kontinuirani etnički sukob između preživjelog romanskog i novopridošlog barbarskog pučanstva.

Autori su ovom monografijom dali velik doprinos poznavanju političkih, vojnih, društvenih, kulturnih, religijskih i drugih odnosa na prostoru od istočnih Alpa do srednjeg Podunavlja od posljednjeg kvartala 4. do početka 7. st. Bez ove monografije teško da će se moći bilo što ubuduće reći o najranijoj povijesti ovih prostora. Dakako da ni autori ove knjige, kao uostalom niti bilo koji drugi, nisu bili u stanju pružiti odgovore na sva postavljena odnosno sporna pitanja.

Ante ŠKEGRO

***

NOVI UDŽBENIK ZA STUDIJ LATINSKE PALEOGRAFIJE I DIPLOMATIKE

Franjo ŠANJEK, *Latinska paleografija i diplomatika*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 294 str.

U lipnju 2005. u izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu objavljena je knjiga akademika Franje Šanjeka naslovljena *Latinska paleografija i diplomatika* na ukupno 294 stranice. Riječ je prije svega o udžbeniku koji je, kao što je i sam autor u predgovoru naglasio, nastao kao rezultat višegodišnjeg rada sa studentima povijesti u želji da se primjerima iz naše rukopisne baštine ublaži nedostatak paleografsko-diplomatičke literature u hrvatskoj povijesnoj znanosti.

Na početku knjige ilustrativno je prikazan razvoj latinskog pisma od vremena rimske kulture, preko skriptorija u srednjovjekovnim opatijama, do onih u sveučilišnim centrima zapadne i srednje Europe ranog i kasnog srednjeg vijeka. Kroz ilustraciju dat je prikaz pisarskog pribora koji se u to vrijeme upotrebljavao.

Knjiga je, prema opisu građe, podijeljena na četiri cjeline. U prvoj cjelini Šanjek prikazuje razvoj najvažnijih oblika latinskog pisma – beneventanu, karolinu, goticu i humanistiku – kojima su redovnici u zapadnoeuropskim skriptorijima te intelektualci na sveučilištima pisali i ukrašavali svoje rukopise (kodekse). Autor napominje da je latinski alfabet posredstvom Etruraca uglavnom preuzet od grčkog te se iz takve (arhaičke) latinske kapitale s vremenom razvila kurzivna (*capitalis rustica* i *capitalis elegans*) i knjiška kapitala (unicijalna i poluunicijalna). Bitan je utjecaj, ističe Šanjek, izvršila i *vizigotika* koja u Europi dostiže svoj vrhunac početkom srednjeg vijeka. Nakon pada Rimskog Carstva (476. god.) područje latinskog jezika kulturno se osiromašuje, ali barbarske provale koje su slijedile ipak nisu, tvrdi Šanjek, u potpunosti izbrisale latinski kulturni identitet. Autor ističe da je, prije svega, ovdje riječ o intelektualno-kulturnom dosegu samostanskih središta u kojima su redovnici sastavljali tekstove isključivo za potrebe samostana te se upravo po namjeni razlikuju od antičkih (rimskih) kodeksa koji su se sastavljali u komercijalne svrhe. Najvažniji skriptoriji bili su u vlasništvu benediktinskih samostana (najpoznatiji Monte Cassino u Italiji) te su se širili po cijeloj tadašnjoj Europi. Gradovi istočnojadranske hrvatske obale također su preuzeli njihov kulturni identitet, prvenstveno od talijanskih, od kojih su se najpoznatiji nalazili u sklopu benediktinskog samostana u Rižinicama kod Solina, Sv. Krševana u Zadru, Osoru, Trogiru i Dubrovniku. Autor ustvrđuje da je utjecaj beneventanske minuskule iz Apulije tijekom 9. i 10. st., pa sve do početka renesanse bio važnim čimbenikom u razvoju hrvatske knjiške umjetnosti. Beneventanska minuskula djelo je redovnika iz opatije Monte Cassino, dok karolinšku minuskulu smatra rezultatom općeg kulturnog procvata, kakav Europa bilježi u doba vladavine Karla Velikog (romanička arhitektura). Oba pisma, ističe Šanjek, koristila su se duž hrvatske obale, i to ne samo u samostanskim skriptorijima već i u kraljevskoj kancelariji hrvatskih vladara (knezova i kraljeva). Nadalje, u knjizi se donosi kratak pregled razvoja arapskog načina pisanja brojeva u latinskom pismu umjesto prijašnjeg rimskog.

Pitanja pak pravne valjanosti i lociranja rukopisa pojavila su se krajem 12. st. kada se, tvrdi Šanjek, pojavila gotička minuskula s karakterističnim sitnoslikarstvom. U to je vrijeme došlo do velike potražnje za knjigom, što je, smatra, razumljivo s obzirom na znatno uvećan broj sveučilišta i knjižnica, pored kojih crkve i samostani više nisu jedini vlasnici knjiga i studija. Pojavom tiska u 15. i 16. st. razvila se humanistika, čije osobine Šanjek navodi te ističe da joj je uloga bila zamijeniti nečitku gotičku minuskulu.

Na kraju prvog dijela knjige iznijet je prikaz razvoja latinskog pisma u vremenu od 6. st. pr. Kr. do 15. st. po Kr., zatim opširni sustav kratica i abrevijativnih znakova te upozorenje na koje je sve načine moguće izdvojiti i vrjednovati srednjovjekovni rukopis.

U drugoj cjelini autor obrađuje glavne osobine opće i papinske diplomatike. Premda je isprava ili dokument povijesno svjedočanstvo, ipak je, napominje Šanjek, treba proučavati u izvornom obliku ili barem u pretpostavljenom izvornom obliku, vodeći pritom računa o njezinu nastanku, formulaciji te činjenicama i postupcima koji su joj prethodili. Autor također naglašava prisutnost interdisciplinarnih znanosti na području diplomatike koja najčešće uključuje proučavanje povijesti prava, odnosno juridičkih instituta. Autor je u knjizi objasnio način utvrđivanja autentičnosti neke isprave, naglašavajući da *diplomatička krivotvorina* nije uvijek povezana s *povijesnom krivotvorinom*, bilo da je riječ o kancelarijskim ili papinskim ispravama. Radi preglednosti, Šanjek je shematski prikazao strukturalnu analizu javne i privatne isprave.

U sklopu iste cjeline obrađuje strukturu i karakteristike carskih i papinskih (apostolskih) kancelarija, uključujući i strukturu kancelarije hrvatskih vladara. Premda, tvrdi Šanjek, nedostaju relevantni podatci, ističe da su materijal (*pergamena*) te pismo i jezik kojima su sastavljene hrvatske isprave i dokumenti u duhu srednjovjekovnog europskog latiniteta. Izuzev vladarskih isprava, postojale su i 'pravovaljane ustanove javne vjere'; *pristav* i *javni notarijat* te *loca credibilia*, odnosno kaptoli i njihove isprave. Na tom je mjestu Šanjek potražio savjet dr. sc. Ante Gulina, koji stoga i potpisuje taj dio knjige. Gulin, prema tome, tvrdi da su kaptoli sjeverne

Hrvatske djelovali posve samostalno – o čemu svjedoči autentičnost njihovih pečata, dok su oni u Dalmaciji sve do 14. st. ovisili o notarijatu.

O osnovama srednjovjekovne kronologije autor govori u trećoj cjelini knjige u kojoj daje niz kronoloških elemenata (ere i stilovi, indikcije, epakte, konkurente), opisuje razvoj kalendara (julijanskog i gregorijanskog) uz mjesečni prikaz te primjere datiranja dokumenata. Nadalje, uz pomoć mr. sc. Ante Nazora i dr. sc. Zorana Ladića daje kronološki slijed vladanja rimskih biskupa (papa), uz natuknice o glavnim osobinama svakoga, bizantskih careva i careva Zapadnog i Svetog Rimskog Carstva te popis hrvatskih vladara i državnika (knezova, kraljeva i predsjednika). Naposljetku je abecednim redom iznio popis kršćanskih liturgijskih slavlja.

U posljednjoj, četvrtoj cjelini Šanjek ponovno uz pomoć Gulina govori o pojavi sfragistike (siglografije) ili pečatoslovlja, odnosno o počecima i uporabi pečata, o vrstama i tipovima te njihovoj podjeli prema građi i obliku, kao i o njihovoj pravnoj valjanosti. Gulin iznosi povijesni razvoj sfragistike kao pomoćne povijesne znanosti koja se, tvrdi, u europskim zemljama razvila tek u 17. i 18. st. premda joj korijeni sežu već u 14. st. Hrvatska sfragistika, ističe Gulin, razvila se paralelno s europskom, možda nešto kasnije (16. i 17. st.) te je treba tražiti u djelima Ivana Lučića Luciusa i Pavla Rittera Vitezovića.

Na kraju, Šanjek daje rječnik tehničkih izraza svojstvenih pomoćnim povijesnim znanostima. Popis literature Šanjek nije iznio na kraju ili na početku knjige, kako je uobičajeno, već na kraju svake cjeline na koju se i odnosi. Valja također napomenuti da je Šanjek knjigu bogato opremio primjerima iz srednjovjekovne hrvatske paleografije i diplomatike.

Knjiga Franje Šanjeka *Latinska paleografija i diplomatika* pruža pregledan razvoj, kako europske, tako i hrvatske paleografije i diplomatike. Ona će, sasvim je sigurno, postati osnovnim udžbenikom studentima povijesti u njihovu početnom koraku prema iščitavanju povijesnih dokumenata, ali i kao znanstvena literatura prilikom proučavanja raznih srednjovjekovnih spisa.

Božena GLAVAN

***

PROVINCIALE VETUS

Ante ŠKEGRO, *Stari pokrajinski katalog ili Katalog provincija opće Crkve – Provinciale vetus sive Ecclesiae universae provinciarum notitia*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2005., 150 str.

Napokon, hrvatska je historiografija preko pera dr. sc. Ante Škegre dobila izrazito kompleksno vrelo kod Hrvata, poznatije pod kratkim naslovom *Provinciale vetus*. Djelo obiluje podatcima o kasnoantičkim i ranosrednjovjekovnim zbivanjima u crkvenom i političkom životu tadašnje kulturne Europe, koji su podatci do naših dana sačuvani kao izvor za povijest toga doba. Škegrina analiza i kritički pristup tome djelu upućuje na zaključak da je ono sastavljeno od raznih izvora iz različitih vremenskih razdoblja te da ga je na izmaku ranog srednjeg vijeka redigirala ruka jednog autora koji, po svojoj prilici, nije bio osobit poznavatelj niti crkvene niti političke povijesti kasnoantičkog i srednjovjekovnog doba. Mi bismo se ovdje usudili pretpostaviti da je to djelo preživjelo više redakcija od strane pojedinačnih autora u vremenskom razmaku od dvjestotinjak godina. Na to upozorava kritički aparat posljednjeg priređivača, Škegrina prethodnika, Jacquesa Paula Migneau koji ga je sredinom XIX. stoljeća objavio u Parizu (1851.) unutar zbirnog djela srednjovjekovnih izvora *Patrologia Latina*, str. 457–476, svrstavši ga, bezrazložno, među vrela i kodekse franačkog vladara Karla Velikog (768.–814.). Izvori su toga djela uporabljivi uz mukotrpan kritički pristup i komparaciju s drugim, njemu suvremenim vrelima. Stoga je to djelo kao izvor u historiografiji,